

Вадим Єфремов,

студент 4 курсу

ННІ філології та журналістики

Науковий керівник: **Г. С. Весельська,**

кандидат філологічних наук, асистент.

**СИСТЕМА ПІДРЯДНИХ СПОЛУЧНИКІВ ЛУЦЬКОЇ ЗАМКОВОЇ
КНИГИ 1560-1561 р.р.**

У статті проаналізовано систему підрядних сполучників Луцької замкової книги 1560-1561 р.р.; зафіксовано найуживаніші із них та визначено особливості їхнього функціонування.

Період XVI ст. в українському суспільстві пов'язаний із культурним відродженням, формуванням національної свідомості українців, піднесенням освіти та поступом наукової лінгвістичної думки.

Усі ці процеси відображено в мові тогочасних пам'яток, що вбирала народнорозмовні, діалектні, часто іншомовні (чужорідні) елементи. Українські писемні джерела XVI ст. передають лексичне багатство мови, одну з нечисленних груп якої становлять сполучники.

Мова замкових книг здавна цікавила лінгвістів, зокрема в питаннях граматики. Увага дослідників була спрямована на вивчення службових частин мови, а саме сполучників, уживаних у старовинних пам'ятках. Система сполучників української мови в різні роки перебувала в полі зору Л. Л. Гумецької [3, 4], Ф. П. Медведєва [5], О. К. Безпояско [2], В. М. Титаренко [7], В. М. Мойсієнка [6] та ін. У їхніх наукових розвідках частково проаналізовано процеси формування сполучникової системи, а також простежено особливості їхнього функціонування на історичному й сучасному рівнях розвитку.

Луцька замкова книга 1560-1561 р.р., підготовлена до видання В. М. Мойсієнком і В. В. Поліщуком, – одна із повністю збережених актових

книг за грудень 1560 та весь 1561 рік, що до цього часу не була доступною широкому загалові читачів.

Мета наукової студії – проаналізувати систему підрядних сполучників, представлену в Луцькій замковій книзі 1560-1561 р.р., та подати найуживаніші з них. Як окремі лексичні одиниці з «автономним світом» сполучники підрядності в Луцькій замковій книзі 1560-1561 р.р. не були об'єктом спеціальних наукових досліджень, що й визначає **актуальність теми** цієї наукової розвідки.

Підрядні сполучники є засобами оформлення підрядного зв'язку та різних типів семантико-синтаксичних відношень між головною й залежною предикативними частинами у складнопідрядному реченні.

Переважна більшість підрядних сполучників, виявлених у тексті досліджуваної пам'ятки, успадкована з попередньої мовної епохи. Як правило, це непохідні сполучники, хоча іноді натрапляємо й на вторинні сполучникові утворення.

Кількість підрядних сполучників у давньоруській мові була незначна. На староукраїнському ґрунті відбувався процес розширення кола сполучників підрядності двома шляхами: шляхом кон'юнкціоналізації інших частин мови та шляхом запозичень із російської і польської мов.

Із-поміж підрядних сполучників домінують *з'ясувальні, означальні*, значно рідше використано *обставинні* сполучники.

Так, найчастіше підрядні частини зі смисловими відношеннями *з'ясувальності* поєднано з допомогою таких сполучників: **иж** у значенні «що» (...поведил, **иж** его млст кнзь гонил насеку под замком... (ЛЗК, с. 46); ...слышати, **иж** которая частка моя во имену Грушовне (ЛЗК, с. 47), **абы** та його варіантів **абы-м, абыхмо, абых** у значенні «щоб» (...просил пан Андрян Короваи, **абы** то было записано (ЛЗК, с. 47 зв.); ...лист свои гсдркии до мене писати, **абы-м** я с тых частеи кнзи Василевы и кнзи Лвовы на дочки кнгни Андреевой Четвертенской четвертую част выделил (ЛЗК, с. 4 зв.); ...его кролевское млсти, **абыхмо** серебицизну выбирали (ЛЗК, с. 12); ...судя луцкии,

абых онымъ продати и вечности списати (ЛЗК, с. 35), *естли, если, естли-м* у значенні «чи» (...мордовал и окрутне поранил, неведомо *естли* оден з них з оного збитя и зрання будет ли жив (ЛЗК, с. 63 зв.); ...*если* то жона твоя, або нет (ЛЗК, с. 88); *Естли-м*, деи, што был винен пану Чарнышу, мещанину варшєвскомуу ему тоє все есми тому Малхєру заплатил (ЛЗК, с. 70 зв.).

Для експлікації означальних семантико-синтаксичних відношень використано сполучні слова **которыи**, **где**, а також сполучники **яко**, **яко-м**, **покол**, напр.: ...*тоєст* подданныхъ кнзни еє мл, **которыи** попел до Буга отвозили... (ЛЗК, с. 71 зв.); *Напервєи* приходчи в дом, **где** жид мешкаєт, видєл есми жида Яцка Симшича... (ЛЗК, с. 72); ...*а* пану щцовскому, **яко** стороне ещображєенои, сто копъ гршеи (ЛЗК, с. 29 зв.); ...*ты* сама без бытности моєи, **яко-м** был в Луцку, поехала... (ЛЗК, с. 138); ...*присужоно* было мачосє моєи, панєи шринє Болбасовнє, *вана* до тых часов, **покол** замуж поидєт (ЛЗК, с. 23 зв.).

Маємо підстави вважати, що переважання з'ясувальних і означальних сполучників зумовлене характером самих судових справ, у яких щось з'ясовано або описано вкрадені та знищені речі.

На відміну від підрядних з'ясувальних та означальних сполучників, у тексті Луцької замкової книги *обставинні* підрядні сполучники вжито значно рідше. Відповідно до характеру залежності між предикативними частинами складного речення вони експлікують значення *причини, часу, мети* тощо.

У пам'ятці для вираження *причинових* відношень використано сполучники **бо**, **бо-м**, значення яких було розвинено ще в спільнослов'янській мові, напр.: ...*влостивы* прокосы – не ваши, **бо**, деи, и там же, на том болоте, маю з вами част от брата вишог (ЛЗК, с. 149); ...*был* не промытил, **бо-м** ще перво едучи на Ђрмарок до Вишнєвца, мыто его дал (ЛЗК, с. 244 зв.).

Спорадично для реалізації часових семантико-синтаксичних відношень, що виникають між головною і залежною предикативними частинами складнопідрядного речення, до вжитку залучено сполучне слово **поки**, завдяки

чому проводять своєрідну межу в розгортанні подій, приміром: *...до тых часов, поки от мене самог, от дѣтеи або от близких* (ЛЗК, с. 24 зв.).

У Луцькій замковій книзі 1560-1561 р.р. особливою активністю у використанні вирізняються підрядні сполучники *мети жебы, жебых*, як-от: *...пытали п̃на Семена Воютинского...*, *жебы перед нами всю справу свою показал* (ЛЗК, с. 30); *...его млст прѣсор костела Луцкого панны Марьи кнѣз Сѣверын, мѣнѣчы, жебых я квалтом на влостномъ кгрунтѣ того костела* (ЛЗК, с. 215 зв.). Цим сполучникам відповідає сучасний український сполучник **щоб**, інші ж не стали нормою української літературної мови, хоч і збережені в говорах південно-західного наріччя.

Для вираження умовних семантико-синтаксичних відношень до вжитку залучено переважно сполучники **если** (*...если си, деи, навернетѣ, будет вас тут колко забитых* (ЛЗК, с. 3); *...хоти и вину гсдѣрьскую ѿ загамованѣ листу, естли к тому приидѣт, заплачу и тебе досыт учиню* (ЛЗК, с. 70), парні сполучники **естли бы..., тогды** (*...естли бы на роки описанные она тых пнѣ еи сорока коп грѣи ему не отдала, тогды мѣла поступити в тых пнѣех чотыри службы людеи своих подворицных* (ЛЗК, с. 79 зв.), **а естли бых..., тогды** (*А естли бых самъ, дѣти або близкие мои тоѣ имѣне в жоны моеѣ з рук взяли, а не отложивши сумы пнзи и або чимъ-колѣе нарушили, тогды маѣмъ заруки заплатити пану воеводе* (ЛЗК, с. 24), **а естли..., то** (*А естли бы которои чверти лета дѣсяти коп не отдал, то, деи, мел мнѣ со-вито платити, тоѣст двадцат коп грошеи* (ЛЗК, с. 12 зв.) та ін.

У кількісному співвідношенні домінують речення зі сполучником **если**, оскільки його в той час вважали стилістично нейтральним.

На окрему увагу заслуговують підрядні сполучники **яко, нижли**, уживані в замковій книзі у складнопідрядному реченні для вираження умовних семантико-синтаксичних відношень між предикативними частинами, напр.: *А за тым пан Павлович... бити хотѣл, нижли его кнгни Яловицкая вгамовала и бити не допустила* (ЛЗК, с. 64); *Нижли пан городничии, не хотѣчи так далѣце в*

том до того року тривати (ЛЗК, с. 74); **Яко ж** то и виж врядовии, служебник пана моего его млсти князя старосты луцкого (ЛЗК, с. 75 зв.).

Констатуємо вищу активність сполучника **яко**, оскільки його використано:

1) у значенні «як хто», напр.: *...бо мешкала при панне вѣдоре, **яко** сестре своєи* (ЛЗК, с. 116 зв.);

2) для перерахування однорідних членів речення в значенні «а саме», напр.: *...в моц свою взяла и збожя, деи, **яко** жита, пшеници, овсы, ячмени, гречки, проса, зобрания домовые побрала* (ЛЗК, с. 75);

3) для приєднання підрядної предикативної частини до головної у складнопідрядному реченні, напр.: *...зложили нам очевисто объема сторонам тот же рок, **яко** в листе гсдрском описано ...* (ЛЗК, с. 91).

Отже, у Луцькій замковій книзі 1560-1561 р.р. досить широко представлена система підрядних сполучників, а нагромадження складнопідрядних речень із різними підрядними частинами засвідчує складний характер рукопису й приховує основне ядро повідомлення.

Переважна більшість сполучників підрядності, виявлених у тексті, не була успадкована сучасною українською літературною мовою, що позбулася застарілих, віджилих сполучників підрядності (**нижли, кгда бы, а естли бых..., тогды** тощо) і створила нову, багату й гнучку сполучникову систему.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бевзенко С. П. Історична морфологія української мови: Нариси із словозміни та словотвору. – Ужгород: Закарп. обл. вид-во, 1960. – 416 с.
2. Безпояско О. К., Городенська К. Г., Русанівський В. М. Граматика української мови. Морфологія. – Київ, 1993. – 336 с.
3. Гумецька Л. Л. Вторинні сполучники і їх синтаксичні функції в українських грамотах XIV-XV ст. // Дослідження і матеріали з української мови. – К., 1960. – Т. II. – С. 16-24.

4. Гумецька Л. Л. Функції первинних сполучників в українській актовій мові XIV-XV ст. // Дослідження і матеріали з української мови. – К., 1959. – Т. I. – С. 26-32.

5. Медведєв Ф. П. Система сполучників в українській мові. – Харків, 1962. – 124 с.

6. Мойсієнко В. М. Вступна стаття до Луцької замкової книги 1560-1561 р.р. // Луцька замкова книга 1560-1561 р.р. – Луцьк, 2013. – С. 68-113.

7. Титаренко В. Мовна ситуація на північноукраїнських землях у XVI-XVIII столітті // Українська полоністика. Філологічні дослідження. – 2008. – Вип. 5. – С. 153-162.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ ДЖЕРЕЛ

ЛЗК   Луцька замкова книга 1560-1561 р.р. Транслітерований текст
// Луцька замкова книга 1560-1561 рр. (Пам'ятки української
мови): серія актових документів і грамот / Підготували
В. М. Мойсієнко, В. В. Поліщук. – Луцьк, 2013. – С. 149-508.